

**МІСТО ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПІДХОДИ І
НАПРЯМИ**

У статті виділені й проаналізовані лінгвістичні напрями і підходи дослідження мови міста, зокрема соціолінгвістичний, регіональний, комунікативний, культурологічний.

Ключові слова: мова міста; соціолінгвістичний, регіональний, комунікативний, культурологічний напрями.

Ключевые слова: язык города; социолингвистическое, региональное, коммуникативное, культурологическое направление.

Key words: city's language (the language of a city), sociolinguistic, regional, communicative, cultural trends.

Місто — сукупність різноманітних явищ суспільного життя, складний конгломерат. Місто як багатопланова структура потребує комплексного вивчення. Мовне дослідження даного об'єкта — лише один із напрямів. Набагато раніше, ніж лінгвісти, місто почали вивчати суспільствознавці: історики, соціологи, економісти. Наукову проблему вивчення мови міста порушив у 20-х роках ХХ ст. Б.Ларін: «... стосовно сучасних явищ (залишаючи поки генетичні проблеми) центральною темою цього нового напрямку у мовознавстві буде — склад і структура мовленнєвого побуту міста» [5, с.176].

Проблему мовного побуту українського міста було порушено у зв'язку з утвердженням української мови як державної. Структурований і належним чином розвинений мовний побут міста — важливий фактор існування етносу. Тому не випадково проблему мови міста так чи інакше спроектовано на парадигму комунікативної потужності української мови, без чого немислиме утвердження її як державної. Гострий брак у лінгвоукраїністиці досліджень

мовного побуту українських міст зумовлює актуальність дослідження. Мета нашої студії — виділити і проаналізувати лінгвістичні напрями і підходи вивчення мови міста.

Незважаючи на те, що мову міста почали вивчати майже століття тому, досі не вироблений єдиний термін, який би відображав сутність цього соціолінгвального феномена. Із низки робіт, пов'язаних з проблемою урбаністичних мовних підсистем, нами виділені такі дефініції: мовний побут міста; мова міського населення або мова міського колективу; єдина мова побутового спілкування; урбаністичні мовні утворення; мовленнєва стихія сучасного міста; живе мовлення міста; мовне обличчя міста; мовний стан міста. Власне, загальне поняття — «мова міста» — достатньо умовне. Термін «мова міста» визначає об'єкт дослідження, але не є чітким з теоретичної точки зору. Різноманіття й нечіткість термінологічного апарату пояснюємо існуючими підходами й напрямками вивчення міста як лінгвістичного феномена, основними з них є такі: соціолінгвістичний (соціологічний), регіональний (лінгвогеографічний, територіальний), комунікативний (комунікативно-прагматичний, функціональний), культурологічний (лінгвокультурологічний). Зазначимо, що ці напрями подано у хронологічному порядку, тією мірою, як з'являлися вони у лінгвістиці.

Соціологічний напрям традиційно пов'язаний з ім'ям Б.Ларіна, який акцентував увагу дослідників на маловивчених жанрах міського мовлення, а саме: розмовного мовлення різних груп міського населення, міського фольклору, неканонізованих видів писемного мовлення. Постулюючи комплексне вивчення мови міста, Б.Ларін зосередився на необхідності лінгвістичного підходу у співвідношенні з соціальною стратифікацією міського населення. «Не можна розпочати соціологічне тлумачення літературної мови, поки не вивчено її безпосереднє лінгвістичне середовище, тобто інші типи писемної мови і всі різновиди розмовного мовлення міського колективу» [5, с.176].

Поставлені вченим завдання комплексного вивчення мови міста передбачали два основні аспекти: 1) якою мірою соціальне членування міського колективу, характер соціальних взаємодій у ньому відображають мову міста і мовну компетенцію різних груп містян у лінгвістичному членуванні («Чи можна думати, що у місті стільки діалектів, скільки професій або соціально-економічних категорій?» [6, с.66]); 2) які взаємовідносини літературної мови з нелітературними утвореннями, що складають її безпосереднє оточення; які взаємовідносини різних підмов (між підмовами можуть бути відсутні відношення повного перекладу; підмови підкорені ієрархії престижності; відзначалася необхідність вивчення тенденції до інтеграції різних підмов міста, підкреслювалася роль міста як бази формування літературної мови).

При цьому серед соціальних факторів враховували не тільки складний соціальний, а іноді й неоднорідний національний склад міського населення, але й розмаїття соціальних функцій, притаманних містянам, і те, що кожен мешканець міста входить до кількох соціальних угруповань, й відповідно, володіє більше, ніж однією підмовою. Було зроблено загальний висновок: «мовне розмаїття міста виявляється: 1) у наявності різномовних колективів (будемо називати це багатомовністю міста), і 2) у розмаїтті мовленнєвих навичок кожної групи..., тобто у дводіалектності та багатодіалектності, у зачатковому і цілковитому поліглотизмі городян» [5, с.177].

Б.Ларін констатував потужний експресивний потенціал «багатого мовного дна», який, як ряд концентричних розгортань, вливається у міське мовлення і впливає на «високі» форми літературної мови. Інші аспекти мовного побуту міста вчений аналізував у статті «Мовний побут міста» (1928), залучаючи матеріал живомовної практики Києва.

В Україні у 20-х роках ХХ ст. активно розвивалася національна мова під гаслом українізації: дискутували з приводу правопису, стандартизували термінологічну лексику, збільшився випуск книжок і періодики українською мовою. Паралельно з позитивними змінами у мовному побуті українських міст спостерігалася збільшення питомої ваги жаргонізованих стилів спілкування.

Переконливим свідченням цього слугують праці О.Горбача [3]. У окремих художніх творах 20-30-х років ХХ ст. подибуємо зразки тогочасного жаргонізованого мовлення, наприклад, у І.Микитенка (оповідання «Вуркагани», повість «Ранок»), Л.Первомайського (драма «Ваграмова ніч»), Г.Брасюка (оповідання «Безпутні»). На жаль, за доби українізації, і тим більше у 30-х роках, мовознавство не могло розглядати питання спричинених революційним процесом змін у національних мовах республік, що було зумовлено загальною орієнтацією на «країнізм» (об'єднання поліетнічної держави ідеєю розвитку всього народу з кодом спільноти — державною мовою — мовою більшості).

Ідеї, висловлені Б.Ларінім, знайшли підтримку в сучасних дослідженнях з соціолінгвістики, в яких, крім системно-структурних явищ, враховано й «соціологічний контекст». Це виявлено передусім у відповідних принципах вичленовування об'єкта (кодифікована літературна мова, розмовна мова, просторіччя), кожен із яких визначає певний склад носіїв.

Слід зазначити, що термін «просторіччя» є надбанням русистики. В інших національних мовах можна говорити лише про подібні структурно-функціональні різновиди загальнонародної мови. Ні французька *langue populaire* («популярна мова»), ні англійський *nonstandard* («нонстандарт»), ні італійський *dialetto regionale* («регіональний діалект») не є аналогами російського просторіччя. У слов'янських мовах просторіччю також немає точного відповідника. Наприклад, *obecná čeština* — функціонально-стилістичний різновид сучасної чеської мови, відмінний від російського просторіччя тим, що ним можуть користуватися, головним чином у побутових ситуаціях, і люди досить культурні, тоді як носіям сучасної російської літературної мови просторіччя безумовно «протипоказане». Польські міські діалекти у значно більшій мірі, ніж російське просторіччя, спираються на селянські говори; болгарські, сербські і хорватські міські койне близькі до їх діалектної основи, що також відрізняє їх від російського просторіччя.

Перенесення на українські мовні реалії терміна просторіччя зумовило дифузність його в українському мовознавстві. Останнім часом в україністиці

з'явилися праці, автори яких переглядають попередні засади функціональної класифікації лексики і формулюють нові підходи до виділення ідіом. Спостерігаємо тенденцію розглядати суржик як одну з форм українського просторіччя. В.Труб, аналізуючи суржик, схиляється до кваліфікації його як просторічної форми української мови, проте висловлює й певні застереження цього: «Суржик — це спотворена, просторічна форма першої підлеглої (не домінуючої) мови, яка є результатом мало усвідомленої спроби мовця наблизитися до опанування не першої домінуючої мови» [8, с.52]. Далі дослідник резюмує: «Відтак суржик постає як «третя» мова. Функціонально вона співвідноситься з українським просторіччям» [8, с.54]. Не заперечуючи істинність наведених міркувань, не можна не погодитися з думкою Л.Ставицької про те, що «у русистиці за просторіччям закріплене розуміння соціально обмеженої мови городян, яка перебуває за межами літературної мови, що автоматично виводить суржик з цієї термінологічної ніші, оскільки суржик також мова села» [7]. На позначення структурно-функціонального некодифікованого різновиду загальнонародної мови, необмеженого територіальними (діалектами) або соціальними (жаргонами) рамками, разом з ними протистоїть літературній мові, її розмовному стилю пропонуємо вживати термін просторозмовна мова. Вважаємо виправданим включення суржику до цього різновиду мовлення.

Інший напрям у вивчення мови міста був намічений Н.Карінським у статті «Мова освіченої частини м.Вятки і народні говори», яка була опублікована одночасно з роботами Б.Ларіна. Розвідка дала поштовх до вивчення просторового аспекту мови міста, тобто мова міста безпосередньо пов'язувалася з регіоном, у якому розташоване місто. У наукових дослідженнях **регіонального (лінгвогеографічного, територіального)** напрямку обговорювали дві теоретичні можливості: 1) літературна мова одна, протипоставлені літературні й нелітературні явища, територіальні відмінності належать до діалектної галузі і сфер її впливу; 2) літературна мова існує у територіальних варіантах, у певній взаємодії з наддіалектними і діалектними

формами. Проблема взаємодії літературної мови з нелітературним та іноземним оточенням у цьому аспекті набуває нового змісту. У загальному вигляді названі проблеми сформулював Р.Гельгардт: «Значний обсяг і несучільність території розповсюдження мови утруднюють і навіть виключають постійні зв'язки між усіма членами національно-мовного колективу, що володіє різними навичками... У різних, часто віддалених один від одного районах розповсюдження мови з'являються ті чи ті риси своєрідності або місцеві «відхилення» від загальнолітературної мови» [2, с.95]. Існує і термін на позначення слів, які мають широке розповсюдження у межах регіону — «регіоналізми».

Місто прийнято вважати простором, що складається з центру й окраїн, старих і нових районів з особливою історією, з характерними для них територіальними, діалектними зв'язками. Саме місто має «лінгвістичний ландшафт».

Отже, у працях лінгвогеографічного напрямку вивчено регіональні особливості літературної мови, а також описано специфіку мовного обличчя конкретного міста.

Мовленнєві різновиди при **комунікативно-прагматичному** підході досліджують у структурі міської комунікації, враховуючи весь набір її елементів — мовець, адресат, зміст комунікації, засоби комунікації, параметри ситуації.

Якщо на початку ХХ ст. мова міста привертала увагу лінгвістів переважно як матеріал для соціолінгвістичних досліджень (міське койне, соціальні, професійні та інші групові жаргони), то для другої половини ХХ ст. характерна не лише соціолінгвістична, а й інша проблематика: структура розвинених літературних мов і місце в ній живого непідготовленого усного мовлення, що знаходиться в межах літературної мови; усна форма як визначальна ознака мовлення; непідготовленість мовлення; лінгвістична прагматика; мовне існування; мова як діяльність; теорія комунікації і структура комунікативного акту; теорія мовленнєвих актів; вербальні й невербальні засоби комунікації тощо. Кожен з цих аспектів формує особливий напрям у дослідженні живого мовлення містян.

У вивченні мови міста виокремлено **культурологічний** напрям, першочерговим завданням якого є дослідження мови як складового елемента культурних процесів. Тип культури може відповідати тій чи тій підмові у межах загальнонаціональної мови, тобто культурна стратифікація може бути співвіднесена зі стратифікацією мовною. Протягом останнього десятиліття в культурологічному аспекті починає вивчатися сучасне усне міське мовлення. Розвиток цієї галузі досліджень дозволяє описати різнотипні шари сучасної міської культури, у тому числі й низової.

Мова міста — об'єкт багатоплановий. Навіть описуючи мову конкретного міста, важко об'єднати всі аспекти, тому вивчення мовного побуту міст у більшості досліджень включає декілька зазначених підходів. Так, М.Китайгородська і Н.Розанова [4] аналізують мовлення москвичів у комунікативно-культурологічному аспекті. Автори зазначають, що «намагалися об'єднати усі названі вище підходи до вивчення мови міста, це обумовлено конкретними завданнями дослідження: подати записи усного мовлення містян, які відображають його функціональні різновиди й різноманітну жанрову специфіку. За такого підходу усний текст — своєрідний синхронний зріз культурного життя міста» [4, с.16].

Дослідження мови міста протягом ХХ ст. успішно здійснювали слов'янські мовознавці. Так, болгарські вчені, зокрема М.Віденов [1], пов'язують аналіз мови міста з проблематикою мовного стандарту. Виділяють два варіанти кодифікованої літературної мови (книжного стандарту): перший — офіційний, чітко кодифікований; другий — призначений для сімейно-побутового спілкування. Звертають увагу і на локальне забарвлення мовлення, яке є особливістю провінційних міст. Провінційний характер мовної поведінки виявлено на тлі мовлення софійської інтелігенції. Розмовна норма столиці впливає на літературний стандарт.

Мова міста постає об'єктом вивчення для низки польських авторів. Книга К.Гандке «*Polcke nazewnictwo miejskie*» [9] присвячена проблемі міських номінацій. Проаналізовано назви м.Варшави: формування і функціонування

міських найменувань, їх структура й сутність, місце серед інших ономастичних систем. Інші вчені, наприклад, М.Камінська, досліджують вплив діалектів на літературну мову [10]. Значна кількість діалектної лексики стає складовою частиною мови міста, поповнюючи сферу міської просторозмовної мови.

Отже, незалежно від того, під яким кутом зору розглянуто проблему мови міста на матеріалі різних мов, основні напрямки, тенденції його вивчення є спільними. Це — лінгвістична неоднорідність «мови міста»; складові частини мовленнєвої структури міста; реальне мовлення сучасного містянина; публічне мовлення вулиці; система номінативних одиниць міста. Дослідження мовного побуту українських міст — актуальне й перспективне завдання лінгвоукраїністики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виденов М. Софийский язык: Книга за всеки столичанин. – София: Унив. изд-во «Св. Климент Охридски», 1993. – 245 с.
2. Гельгардт Р.Р. О литературном языке в географической проекции // Вопросы языкознания. – 1959. – №3. – С.95-101.
3. Горбач О. Арго на Україні: Зібрані статті. – Мюнхен, 1993. – 359 с.
4. Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Речь москвичей. Коммуникативно-культурологический аспект // РАН Ин-т РЯ им.Виноградова. – М.,1999. – 395 с.
5. Ларин Б.А. К лингвистической характеристике города // Изв. ЛГПИ им.Герцена. – 1928. – Вып.1. – С.175-184.
6. Ларин Б.А. О лингвистическом изучении языка города // Русская речь. – Л., 1928. – Вып.3. – С.61-74.
7. Ставицька Л. О. Суржик: суміш, мова, стиль // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе. Вып. 2. Ч. 1: Филологические науки. – Луганск, 2001. – С. 108.
8. Труб В. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С.46-59.

9. Handke K. Polskie nazewnictwo miejskie. – Warszawa: Polska Akademia nauk. Instytut slawistiki, 1992. – 153 s.
10. Kaminska M. Gwarowe kwalifikatory leksykalne // Rozprawy Komisji Językowej. – LTN. – 1985. – t XXXI. – S.75-79.

Мартос С.А. Місто як об'єкт лінгвістичного дослідження: підходи і напрями// Науковий вісник Херсонського державного університету: [зб. наук. праць/ ред. проф. В.Олексенко та ін.]. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – Вип. VI. – С.133-137. (Серія «Лінгвістика»).